

חקר ועיון

הגאון רבי יצחק הוטנר זצ"ל

ראש ישיבת ר' חיים ברלין - ניו יורק

בעל ה"פחד יצחק"

שואה או חורבן יהדות אירופה?

בקץ תשל"ו התכנסו בישיבת רבינו חיים ברלין בניו יורק כ-100 מנהלי ישיבות ובתי ספר מרחבי ארה"ב להאזין לשיחה שאותה מסר ראש הישיבה הגאון רבי יצחק הוטנר זצ"ל בעל ה"פחד יצחק", חבר מועצת גדולי התורה בארה"ב. השיחה נועדה לתת תשובה לשאלות יסוד הנוגעות לשואה שהוצגו לפניו קודם לכן ע"י סגל המנהלים.

במהלך השיחה העמיק הגר"י חקר באספקטים אחדים של השואה. הוא ראה אותה כחלק אינטגרלי של ההיסטוריה היהודית, ולא כתופעה יוצאת דופן בעליל, ומנותקת לחלוטין מכל מה שידענו. אדרבא, כל הסימנים נראו מבעוד מועד ולא היה בהתפרצותה משום הפתעה. לפיכך דחה את השימוש במושג "שואה" ודרש להמירו בשם "חורבן יהדות אירופה".

השיחה שנאמרה באידיש ב"ב סיון תשל"ו תורגמה לאנגלית ע"י תלמידיו של ראש הישיבה, הרב חיים פוירמן והרב יעקב פייטמן, ופורסמה בבטאון אגודת ישראל בארה"ב The Jewish Observer (אוקט' 1977) עמ' 3-9. התרגום אושר ע"י הרב בעצמו. המאמר באנגלית חזר ותורגם לעברית ע"י מרכז בית יעקב בירושלים. בתרגום זה עשתה המערכת שינויים אחדים שנראו מתאימים והולמים יותר, והוא נדפס כאן באופן זה בהסכמת בני משפחת הרב. למאמר הוסיפה המערכת הערות הבהרה בנוסף להערות הפניה שציינו עורכי המאמר באנגלית.

המאמר בשעתו עורר הדים נרחבים ברחבי העולם היהודי, בעיקר משום התפיסה הייחודית והמקורית של ראש הישיבה. בגליון מאוחר של של הגר' איש-אובסרוור (ינואר 1978) התפרסמו מכתבי תגובה של קוראים, ולאחריהם מאמר הבהרה מאת הרב יעקב פייטמן הנ"ל, מעורכי המאמר באנגלית, שהרחיב וביאר את דברי ראש הישיבה.

מן הראוי לזכור, שהמאמר בעברית הוא בעצם בבחינת נ"ט בר נ"ט, תרגום של תרגום, ויש להביא בחשבון שהניסוח בתרגום מחטיא לעיתים קרובות את הכוונה המקורית של אומרו. עכ"פ השתדלנו לדייק עד כמה שידינו מגעת, ויהיה חפץ ה' בדינו שהדברים יעלו לרצון לפני אדון כל.

י, ממה שלאסוף
לארץ ולנחם גם

לשמירת מצוות
ללעתים תכופות
והיה שם לילות

מוועד העזרה

ס החרדים בכלל
ן בשטח ההצלה

עודי על כך מצוי,
זאדמו"ר מוויזניץ

אחרי הודיענו כל זאת, הננו חייבים התנצלות לפני הגהמ"ח זצ"ל, מאחר ונקבנו לאורך כל הספר בשם "שואה", ואף שמו של הספר נקרא כך, בניגוד לדעתו הרחבה שהיא דעת תורה. אלא שבשטא כיון דעל על, ולא לתוכן הסמנטי של המושג עינינו נשואות, אלא לכינוי הטכני בלבד של פרק הזמן שנמשך מפרוץ המלחמה ועד סופה. דומני שגם הציבור הרחב לפלגותיו מתייחס למושג "שואה" באופן זה.

(המערכת)

שאלות שעמדו לדיון

- (1) האם המושג "שואה" מתאים לתיאור חורבן יהדות אירופה במלחמת העולם השנייה?
- (2) האם יש ללמד את נושא השואה בנפרד, כפי שבתי ספר רבים כבר עושים או מתכוונים לעשות, או שיש לשלבו בשיעורים הרגילים בתולדות עם ישראל, במסגרת לימוד התקופה בכלל?
- (3) אם מלמדים אותו במסגרת הרגילה, כיצד משתלבת השואה עם שאר תולדות העם היהודי?

תשובה:

בדי לקבוע את מידת ההתאמה של כל מונח, יש בראש ובראשונה להבין לאשורו את הדבר שאותו בא מונח זה להגדיר. כל אמירה ברורה מותנית בתפיסה בהירה של הדברים. על כן, לפני שננסה לקבוע שם לאירועים הקשים כל כך של השנים תרצ"ט-תש"ה, עלינו לבדוק את משמעות האירועים האלה בהקשר ההיסטורי שלהם. בינתיים, נשתמש במונח "שואה" רק לשם זיהוי הנושא המדובר, שהוא חורבן יהדות אירופה בידי הנאצים בתקופת מלחמת העולם השנייה. כפי שנראה, אין בשימוש במונח זה משום קבלתו; כלל וכלל לא.

יש להבהיר מן ההתחלה שלא נעסוק הערב בלימוד היסטוריה בעלמא. המגמה שלנו בלימוד היסטוריה יהודית חייבת לשקף גישה לדברים שיש בהם קדושה. קדושה זו נובעת מן העובדה ש"ישראל ואורייתא חד הוא" (זוהר, אחרי מות, ע"ג), ועל כן לימוד נכון של תולדות עם ישראל קשור קשר הדוק ביותר בלימוד התורה. לצערנו, כפי שבלימוד התורה קיימת תופעה של "מגלה פנים בתורה שלא כהלכה" (ראה אבות ג', י"א), כך בלימוד תולדות עם ישראל ישנה סכנה אפילו חריפה יותר, מאלה המעוותים את פשרה של ההיסטוריה היהודית. תפקידנו הערב הזה יהיה להתיר את סבך העיוותים בנוגע להיסטוריה היהודית של הדור האחרון, ולגלות את גישת התורה, שעד כה נעלמה מאיתנו.

לא יהיה קל להפנים בקרבנו גישה חדשה-ישנה זו. הרעיונות שבהם נדון הערב יהיו קשים לעיכול בגלל העובדה שאנו ניזונים זה זמן רב מהדיאטה שנכפתה עלינו ע"י דעת הקהל. יוצרי דעת הקהל, שלהם כוח עצום, אינם בשליטתנו, כמו גם תוצאות השפעתם. על מנת לקנות איזו שהיא אחיזה באמת, עלינו קודם כל להשתחרר מכבליהם ולפתוח את שכלנו ואת לבותינו לאמת, שהיא לעתים מרה.

מקור המונח

כמו בכל חיפוש אחר האמת, עלינו לחזור לשורשים. המונח "שואה" הוטבע ע"י מייסדי מוסד "יד ושם" בירושלים; הללו היו משוכנעים שהאסון שנחת על יהדות אירופה היה כה מיוחד ושונה במימדיו ובהיקפו ששום מונח קיים לא היה יכול להכיל את משמעותו. אין ספק שבמידה מסוימת הם צדקו, כי אכן חורבן זה של מאות אלפי קהילות יהודיות היה יוצא דופן בכמותו ובהיקפו. אך כאשר אלו שתרמו אחר מינוח חדש לאירועים אלה הדגישו את ההבדל הכמותי בין חורבן מסוים זה לאחרים, הם החטיאו את מהות הייחודיות של אירועים אלה. ההבדל נעוץ לא רק בממדים של השואה, אלא גם בקביעת דפוס חדש בהיסטוריה היהודית.

עם זאת, חייבים להדגיש שדפוס חדש זה אינו מקרי כלל, ולמעשה הוא קשור בקשר מורכב ביותר עם הדפוס הבסיסי בהיסטוריה היהודית, ומשפיע עמוקות על כל תפיסתנו את ההיסטוריה של הדורות האחרונים - עד ימינו אנו.

אנו נציב את השואה בהקשר ההיסטורי הנכון שלה, ובכך נגלה שני כיוונים חדשים בהיסטוריה היהודית בת ימינו בנוגע לרדיפת היהודים בידי הגויים. הגם שההיסטוריה שלנו כולה עומדת בסימן רדיפות שונות ע"י תרבויות, אימפריות ועמים שונים שנבדלו זה מזה רק בעוצמה, באמצעים ובמידת האכזריות, הרי בדורות האחרונים חלו שינויים דראמטיים בשני תחומים חדשים.

תור האכזבה

הראשון מבין שינויים כבירים אלה הוא המעבר מדורות על גבי דורות של יחס עויין מצד הגויים כלפי היהודים - יחס שאף שלא היה רצוי, בכל זאת היה צפוי (והגויים הכריזו על מדיניותם זו בגלוי) - לתקופה שבה הבטיחו ליהודים הבטחות בדבר שוויון ואז הפרו אותן; זכויות הוענקו ואח"כ בוטלו. היהודים ציפו ליחס טוב אך תקוות אלו נגוזו בים של עוינות ואכזריות.

אמנם התעלמו עד כה כמעט לחלוטין משינוי זה בדפוסים ההיסטוריים שלנו, אך אין זה מונע מאיתנו להכיר בו כניצן ראשון בהתקדמות לקראת אחרית הימים והגאולה השלימה.

לא קשה להיזכר בדוגמאות לאכזבות מעין אלה הקרובות אלינו בזמן, ואכן הכאב של התנפצות התקוות עדיין טרי בקרבנו.

במהפכה הצרפתית, בתקופה הראשונה של התמסרות לשוויון ולחירות במאה ה-18 (למנינם), אכן הוענק שוויון זכויות ליהודים כאזרחים, אך שום דבר לא ניתן להם כיהודים. חוזה ורסאי הרחיק לכת עוד יותר, והעניק זכויות למיעוטים כמיעוטים, כולל יהודים כיהודים. מובן שכל ההבטחות האלה בוטלו או שהשלטונות דאגו להחזיר את הגלגל לאחור, ולא נשאר מהן דבר.

ברוסיה גם כן, חתם לנין ב-1917 על חוק זכויות המיעוטים בברית המועצות, והעניק בכך מעין אוטונומיה יהודית בצורת סובייט יהודי. גם זה בוטל עד מהרה בשנות ה-20 של המאה ע"י סטאלין, ובכך נופצו התקוות הגדולות שהחלו להתעורר.

אנגליה גם כן נכנסה למאה ה-20 (למנינם) כאשר היא חוזרת בה מההבטחה שניתנה ליהודים בהצהרת בלפור. בנובמבר 1917 רקדו היהודים ברחובות בשל הכרזת בריטניה ש"ממשלת הוד מעלתה רואה בחיוב את הייסוד של בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל". ההכרזה התקבלה בוועידת סן רמו ב-1920, אך עד יוני 1922 הספיק וינסטון צ'רצ'יל, השר לענייני מושבות, להבהיר שמשמעות ההכרזה איננה "כפיית לאומיות יהודית על תושבי פלשתינה ככלל, אלא פיתוח הקהילה היהודית הקיימת". וכידוע, החלה אז תקופה ארוכה ומרה שבה היו אלה הבריטים ש"זכו" בתפקיד עתיק היומין של מדכאי האומה היהודית.

ברור, אם כן, שהמהלכים של תופעות אנטי-יהודיות במחצית הראשונה של המאה ה-20 התאפיינו פחות ברדיפות ובפוגרומים כבעבר, ויותר בביטול חוקי של חוקים קיימים שהעניקו זכויות שונות. על אף שהחזרה לאחור כאן היא דרמאטית ומרשימה כשלעצמה, הרי היא מחווירה לעומת החזרה לאחור והמהפך הגמור שחוללו הגרמנים בשנות ה-20 וה-30.

ב-11 במרץ 1812, פרסם הנסיך קרל אוגוסט פון הרדנברג את הצהרתו המפורסמת שבה העניק אמנציפציה ליהודי פרוסיה, אך כבר ב-1919, בתוספת לתרגום הגרמני של "הפרוטוקולים של זקני ציון", השתמש גוטפריד צור ביק (לודוויג מילר) בהגדרתו של הרדנברג למושג יהודי, כדי להכין טיוטה של הצעה לחקיקה אנטי-יהודית. הצעה זו הגיעה לידי מעשה בתרצ"ו (1935) במה שנקרא "חוקי נירנברג" שנתנו לגיטימציה לאנטישמיות וקבעו את שנאת היהודים והרחקתם בחוק. חוקים אלה, שנקראו Rassengesetze, אסרו על קשרי נישואין בין גרמנים ליהודים וביטלו את הזכויות האזרחיות של כל מי שאינו מהגזע הארי, ובכך היו

מקבילה מדויקת של הזכויות והפריבילגיות שהוענקו שנים קודם לכן ליהודים. בצורה זו נסגר מעגל השטנים: מה שניתן על פי חוק, נלקח גם כן ובאותה מידה על פי חוק, והשאיר את העם היהודי הולך ומתפכת אחת ולתמיד מאשליותיו הן בנוגע להבטחות והן בנוגע לחקיקה של העולם הלא-יהודי.¹

הבה נחזור ונציין בבירור את הדפוס שגילינו בהיסטוריה של עם ישראל בדורות האחרונים. יהודים תמיד הוכו ע"י גויים - רק האמצעים ומכשירי העינוי השתנו על פי הזמן והמקום. החידוש של הדורות האחרונים היה שבמשך תקופות ארוכות הופיעו חוקים ותקנות לטובת היהודים שהשלו את היהודים שאפשר לבטוח בגויים. ואולם האמון הזה בגויים נשבר כאשר אותם חוקים בוטלו ועברו מן העולם. תקופה היסטורית זו הגיעה לשיאה ולסיומה בשואה, רצח העם הגדול ביותר בכל ההיסטוריה, שלא נבע מפעולות של המונים פורעי-חוק, אלא הופעל ישירות ע"י גזירות ממשלתיות רשמיות וחוקיות. התוצאה הסופית של תקופה זו מבחינת הנפש היהודית היתה משמעותית - ואפילו גורלית. מעשי האכזריות הביאו את העם היהודי לאבד את האמון המלא שנתן בעולם הלא-יהודי. תוך תקופה קצרה מאוד מבחינה היסטורית, הוטבעה עמוק בנשמתו של היהודי האכזבה מאומות העולם.

מקור בתורה לתופעה החדשה

כאשר נתעמק עוד יותר בגישת התורה לאירועים נוראים אלה, נגלה שאין האירועים מקריים כלל וכלל, אלא משקפים תוכנית כללית מקיפה של בורא העולם. אם אנו מוצאים בתולדות העולם תקופה שבה יהודים [נעים בין צפיה ליחס הגון ושוויוני מצד אומות העולם] לאכזבה מאותן האומות ממש, הרי חייב להיות שתמורה זו נזכרת כבר בתורה. כפי שאמרנו לעיל, מכיוון ש"ישראל ואורייתא חד

1. הערת העורך כמהר. האנגלית - הרבה עבודות נכתבו אך ורק על החקיקה הגרמנית האנטי-יהודית שקדמה לרצח ושהפכה אותו לחוקי. רק לשם קבלת מושג על היקף הספרות בנושא, נציין ש"חקיקתו של היטלר" (בגרמנית: Die Gesetzgebung Adolf Hitlers), הוא בעל 33 כרכים (עורך: ורנר הוך, 1933-1939). עוד כ-27 במאי 1924 הציעו הנאצים "להחיל על כל בני הגזע היהודי חוק מיוחד (sonderrecht)". ומאז והלאה, כל פעולת טרור נגד היהודים

עוגנה, כדקדקנות גרמנית אופיינית, בחקיקה מנוסחת בקפידה. ייתכן שיש משמעות לעובדה שבמקומות שהיו התפרצויות של אלימות נגד יהודים ברחובות גרמניה לפני שסודרה החקיקה בעניין, גינו וילהלם פריק, שר הפנים, והיאלמר שאכט, נשיא הרייכסבנק, את המעשים, והורו לעצור את "הפעולות הבלתי-חוקיות" (ראה ל. ס. דוידוביץ', The War Against the Jews, ניו יורק, 1976, עמ' 83)

הם, הרי מה שקורה לאחד, חייב להופיע גם אצל השני. הבה נלמד ביחד את הפסוקים שבהם נזכרת תמורה עצומה זו של המאורעות:

"ויאמר ד' אל משה הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ וגו', והסתרתי פני מהם והיה לאכול ומצאהו רעות רבות וצרות, ואמר ביום ההוא על כי אין אלקי בקרבי מצאוני הרעות האלה (דברים ל"א, ט"ז-י"ז).

קודם, עלינו לקבוע מה הכוונה בביטוי "אלהי נכר הארץ". אנו מבינים אותו כמתייחס למשיכה אל עמים זרים ולמתן אמון בהם, ולא דווקא לעבודה זרה. פירוש זה הוא בעקבות תרגום אונקלוס - "טַעֲנֵת עַמִּי אֲרַעָא"² [= ויטעו אחרי טעויות עמי הארץ] - שמשמעותו הפשוטה היא "תעייה אחר האומות".³ פירוש זה, שלא כמו הפירוש הפשטני, שלפיו מדובר בעבודה זרה, משקף טוב יותר את הנושא הכללי של הפסוקים האלה, כיון שאנו יודעים (מגמרא יומא ס"ט ע"ב) שהיצר הרע לעבודה זרה בוטל ע"י אנשי כנסת הגדולה.⁴

אנו יכולים להעריך את חומרת העבירה של תעייה אחר העמים הזרים כאשר אנו רואים שרק כאן מזכירה התורה את העונש הנורא של "והיה לאכול" [= כליה]

2. רש"י והרמב"ן בניגוד לאונקלוס פירשו שהביטוי מתייחס לעבודה זרה, אלא שנחלקו במובן המילה "נכר". אך אונקלוס פירש את "אלהי נכר" במובן אחר, והכוונה "זונה" - ונמשך, אחרי "אלהי נכר" = אחרי טעויות גויי הארץ, והגהמ"ח ביאר שטעויות = פיתויים, דהיינו, להתפתות על ידם, להתדבק בדרכיהם, להיסחף אחריהם ולתת בהם אמון, בנוסף לעבודה זרה.

למעשה זהו התרגום המקובל של אונקלוס בכל התורה כמו בשמות כ"ג כ"ה "לא תשתחוה לאלהיהם" - לא תסגוד לטעותהון, ובדברים י"א ט"ז "ועבדתם אלהים אחרים" - ותפלהון לטעות עממיא, ועוד במקומות רבים. מלבד שני מקומות שהם אחד שבהם תרגם אונקלוס "אלהים אחרים" - אלהא אחרן, בעשרת הדברות בפרשת יתרו ובפרשת ואתחנן.

אל ענין זה נדרש עורך המאמר באנגלית הרב יעקב פייטמן במאמר הבהרה שלו לדברי הגהמ"ח שנתפרסם בג'ואיש

אובסרוור, גליון ינואר 1978, וכתב שם שהראש ישיבה בעצמו הרחיב בענין בשיחה אחרת שלו. וזת"ד: לפי אונקלוס האזהרה הראשונית בעשרת הדברות אמנם התייחסה לעבודה זרה, ברם, עם שבירת הלוחות וחטא המרגלים נוצק הבסיס לגזירת הגלות. כך עולה מסדר הפסוקים בתהלים ק"ו כ"ג-כ"ז, משום כך הרחיב הכתוב מכאן ואילך את היקף האזהרה והתייחס לא רק לעבו"ז אלא בעיקר לסיכון הקיים בגלות והוא ההתדבקות בדרכי האומות והנטייה להימשך אחרי פיתוייהם. תעיה במשמעות של אובדן דרך והיסחפות לדרך לא ברורה, נגזרת מתרגום אונקלוס על הפסוק "ויהי כאשר התעו" וכו' (בראשית כ' י"ג) והוא כד טעו עממיא, ועיי"ש ברש"י, וכן התרגום על "עם תועי לבב הם" (תהלים צ"ה י') עמא דטעותא בלבהון הנון.

4. ממילא לא מסתבר שבאחרית הימים תיווצר סכנה שיהודים יתפתו ע"י יצרם לעבוד עבו"ז.

אפילו בשתי התוכחות⁵, שבהן מוכיח ה' את עמו על עבירותיו ומזהיר מפני התוצאות הנוראות של עשיית רע, אין הזכרה של עונש כה חמור. ה"צרות רבות ורעות" שהן התוצאה הישירה של מתן אמון בגויים והסתמכות עליהם, מהוות את נקודת ההתחלה של השלב הבא בתולדות האומה, נקודת מפנה ייחודית בתהליך התשובה: "ואמר ביום ההוא: על כי אין אלקי בקרבי מצאוני הרעות האלה."

בשאלנו מעיינים היטב בפסוקים שציטטנו לעיל, מתעוררת פליאה על תגובת העם היהודי ל"צרות רבות ורעות" הבאות עליהם. אנו יודעים שהווידי, שהוא חלק מתשובה אמיתית, כרוך בהכרח בהצהרה כללית של המתוודה - "חטאתי", בנוסף להזכרת פרטי העבירה. פה נראה שיש תהליך של תשובה, אך בלי שום הודאה אמיתית בחטא. בעצם, אנו נתקלים בפסוקים אלה, ובהם בלבד, במעין תשובה שאיננה תשובה, אלא נטייה בכיוון של תשובה, אך עדיין איננה תשובה גמורה שהתורה דורשת.

הרמב"ן בפירושו על פסוקים אלה, נותן לנו דרך להבין את הפרדוקס הזה. הוא מסביר שפסוקים אלה משקפים את ההתעוררות ההתחלתית לתשובה. שיא השפלות הוא הכפירה בחטא - כפי שמצטט הרמב"ן "הנני נשפט אותך על אמריך לא חטאתי" (ירמיהו ב', ל"ה). יש כאן כפירה גמורה באשמה. אנו יודעים שעיקר התשובה הוא הווידי - הודאה בעבירות ופירוט החטאים. אך הנביא מזהיר שהעונש יבוא לא משום שהאדם לא אמר "חטאתי" אלא - הרבה יותר גרוע מזה - הוא אמר "לא חטאתי"! רק כאשר מגיעים ליד הכרה באשמה, יכול תהליך התשובה להתחיל. גם אם אדם לא הגיע עדיין לנקודה של אמירת הווידי, הרי עצם ההכרה באשמה כלשהי משמעותה שהאדם כבר איננו טוען לנקיון כפיו, ואז הדרך לתשובה פתוחה: האדם מוכן לקבל עליו את האשמה באופן רשמי, ומשם הוא כבר יכול להתקדם לעבר קבלת התחייבויות לגבי העתיד. זהו, אם כן, שלב בתשובה, מעין מוכנות לתשובה שעם ישראל יגיע אליו בעתיד לפני שיגיע לתשובה גמורה.

שלב זה של התשובה יבוא כתוצאה ישירה מה"צרות רבות ורעות" שיבואו עליהם בגלל העובדה ששמו את מבטחם בגויים ונסחפו אחריהם, (לפי תרגום אונקלוס). ההשפעה של הצרות העצומות של ימים אלה, שתהיינה הרבה יותר מסתם עונש על החטאים, תהיה לתקן את האמון המוטעה ולהכין את הדרך לתשובה גמורה. כפי שראינו, ה"צרות רבות ורעות" אכן נחתו עלינו מאותם עמים שזכו באמוננו.

5. של פרשת בחקתי ופרשת כי תבוא.

בך מתגלה לנו גם סדר הדברים וגם הדחיפה לתשובה באחרית הימים. השלב הראשוני יושג על ידי כלל ישראל באמצעות חזרה בהם מהתדבקותם בדרכי הגויים. במושגים שלנו, זהו הזמן שבו עם ישראל ינוע בכיוון התשובה בשל אכזבתו מהגויים. ודבר זה יכול לקרות רק כאשר הגויים חוזרים בהם מהבטחותיהם; כאשר זכויות מתבטלות וציפיות אינן מתממשות. הכאב והצער הנובעים מניפוץ האשליות בזמן כזה הם אמיתיים וטרגיים; אך האירועים עצמם מביאים אותנו להכרה כי "על כי אין אלוקי בקרבי מצאוני הרעות האלה." הרמב"ן רואה זאת כתנאי מוקדם לצעד האחרון בתהליך התשובה, שבה "יוסיפו על החרטה הנזכרת וידוי גמור ותשובה שלימה."

תנועת התשובה בימינו - תוצאת האכזבה

הבנתנו החדשה את המהות של תקופתנו מאפשרת לנו גם להבין במעט את התופעה של בעלי התשובה המתרחבים בתקופתנו. פעמים רבות מציינים שנראה שקיימת אווירה של תשובה, ואכן התנועות הרבות שמצליחות בצורה חסרת תקדים, לקרב יהודים ליהדותם, הן שיקוף של העובדה שאכן האווירה ספוגה בסוגי מסויים של נכונות לשוב למקורות. האווירה הזו היא התוצאה של אכזבה מהגויים. אכזבה שסילקה את המחסום הראשון בפני התשובה, והכריחה אותנו להגיע להכרה ש"על כי אין אלוקי בקרבי" קרו האירועים הנוראים של העבר הקרוב. כמובן, אין זה אומר שכל בעל תשובה חווה אכזבה מהגויים. יש אפיונים ונטיית של התקופה כולה, שבסופו של דבר משפיעות על כל יחיד ויחיד בדרכו שלו.

היתה לי ההזדמנות לפרט בנושא זה, כאשר עקב צירוף נסיבות מצאתי את עצמי בארץ ישראל, יחד עם קבוצה של שמאלנים קיצונים - ביום הזכרון של דוד בן גוריון [ראש ממשלת ישראל הראשון]. נתבקשתי לומר לפנייהם כמה דברים, והחלטתי שזה הזמן המתאים לומר להם את הדברים הבאים:

בן גוריון היה נוהג לומר לעיתים קרובות שאין זה הזמן הנכון ליישב את המחלוקות בין דתיים ואנטי-דתיים. גם כאשר היו הזדמנויות שונות בהן נדרשה הכרעה בשאלות דת ומדינה, הוא דאג לכך שהנושא ירד מעל הפרק ויידחה לזמן אחר. אין ספק שההנחה שלו - במודע או שלא במודע - היתה שהזמן פועל לטובת החילונים. הנסיון של דוד בן גוריון היה שמספר היהודים שומרי תורה ומצוות הולך ומתמעט, ומאידך, יהדות ללא תורה נמצאת בסימן של עליה.

בחישובו זה, טעה בן גוריון טעות חמורה. באותה קבוצה של שמאלנים היו נציגים מערים וקהילות רבות שהיו קיימות עוד מלפני המלחמה באירופה. שאלתי כל אחד מהנוכחים, בזה אחר זה: "האם אתה זוכר איזשהו מחלל שבת בעירך שהיה

לו בן שנעשה שומר שבת? כולם ענו ב"לא" רבתי. ובכל זאת, ציינתי בפניהם, שכיום יש אלפי בעלי תשובה שהוריהם כמעט ולא ידעו דבר על אמונת אבותיהם. בזמנו, היה נראה שבן גוריון צודק בהערכתו, אך הוא יכול היה לחשב רק את ההתפתחויות ההיסטוריות הטבעיות, ולא יכל להעריך את ההתרחשויות הלא טבעיות שיתפתחו לקראת אחרית הימים. תקופת האכזבה קרעה את הדור מאחיזתו ב"טעות עממי ארעא" והכינה את הדרך לתקופה של תשובה אמיתית.

עד כאן בעניין הכיוון החדש הראשון של ההיסטוריה היהודית בנוגע לרדיפות הגויים.

דעת הקהל לעומת האמת

לפני שנתחיל לדון בפרוטרוט בכיוון החדש השני שמתפתח בהיסטוריה היהודית, חשוב לקבוע הבחנה ברורה בין כל גישה נפוצה לאירועים היסטוריים, לבין דעת תורה. דעת הקהל וכל גישה שאינה גישה של תורה, היא מעצם מהותה מושפעת מכוחות חיצוניים, מחישובים סובייקטיביים ומהשקר שבהשקפת העולם החילונית.

ניתן ללמוד על הדרכים שבהן ניתן לעצב - ובעצם לעוות - את דעת הקהל על פי גחמותיהם של אנשים בעלי עוצמה, מעיון בספרי הלימוד בהיסטוריה של רוסיה שהתפרסמו בזמן שלטונם של לנין, סטלין וכרושצ'וב. בכל תקופה, ספרי הלימוד של התקופות הללו הללו את המנהיג התורן, ורק אותו, כמציל רוסיה וכגיבור האומה. אין ספק ש"דעת הקהל" במשך כל תקופה משלוש תקופות אלה, לאחר שתפיסת עולמם של הילדים עוצבה בהתאם לרצונות השליט התורן, שיקפה את החשיבה ואת הרצונות של המדינה. יכולת זו לעצב את דעת הקהל קיימת גם במדינות דמוקרטיות, אם כי בצורה בוטה פחות. כפי שכבר ציינו בהתחלת המאמר, עלינו להתאמץ בכל כוחנו להשתחרר מהאחיזה רבת העוצמה של הלך הרוח הציבורי, ולעמוד על המשמר, כדי שדעותינו על מהותם האמיתית של אירועים היסטוריים תעוצבנה רק ע"י השקפת התורה, ודרך משקפיים של תורה.

לצערנו, אפילו בקרב מחננו, עיצוב דעת הקהל נתון בידי מדינת ישראל. דוגמא מתאימה לתהליך מסוכן זה של שכתוב מגמתי של ההיסטוריה בצורה סלקטיבית אפשר למצוא בכך, שמהירשומים ההיסטוריים הנוגעים לשואה נמחקה הנחה המייחסת למייסדי המדינה תרומה עקיפה לאסון שניחת על יהודי אירופה. במקום זה דואגים לציין גורמים שאין בינם לבין האסון כל קשר. כך הפיצו מעצבי דעת הקהל במדינה מעל כל במה אפשרית שעסקה בשנות המלחמה, את האשמה הנלווה שגדולי ישראל היו אחראים לחורבן קהילות רבות משום שלא עודדו את העליה

לארץ. טענה זו היא כמובן עיוות נורא של האמת, ואין היא ראויה אפילו להפרכה רשמית. אך בו בזמן התעלמו לחלוטין מהצד שעל ראשם של מנהיגי המדינה שבדרך רובצת האשמה מחמת תרומתם העקיפה לטרגדיה שקרתה.

מה שנתעלם מהגירסה ההיסטורית המקובלת במדינה, הוא השני מבין שני הכיוונים החדשים בתולדות עם ישראל בדורות האחרונים. זוהי התופעה שאנו רוצים לדון בה כעת.

מזרח ומערב נפגשים

במשך מאות ואפילו אלפי שנים, רדיפת היהודים בידי הגויים היתה באחת משתי צורות, שאף פעם לא התרחשו בעת ובעונה אחת: או שהיהודים נאלצו להיאבק עם עמי ישמעאל במזרח, או שנרדפו וגורשו ע"י העמים שבמערב. מעולם לא התאחדו אומות המזרח והמערב כדי להשמיד יהודים.

במלחמת העולם השנייה הסתיים העידן הזה. במלחמה נוצר לראשונה ציר רשע בין המערב למזרח. ב-1923 הביע היטלר ימ"ש ב"מיין קאמפף" את אמונתו שיש להשמיד - ר"ל - את העם היהודי. המופתי של ירושלים, חאג' אמין אל חוסייני, קרא את הדברים, ועד מהרה כרת את אחת הבריתות המשמעותיות ביותר בתקופה המודרנית. ישנו תיעוד רב לכך שלא רק שהמופתי ביקר את היטלר ואת עוזריו הבכירים כמה וכמה פעמים, אלא שהוא אף ערך ביקור סתר - עם אדולף אייכמן - בתאי הגזים שבאשוויץ כדי לבחון את יעילותם.⁶

במידת השפעתו של המופתי על הכוחות הנאציים. אפשר להיווכח על פי החלטה גורלית שהתקבלה ע"י היטלר בשיאה של המלחמה. כוחות הציר נעזרו רבות ברכבות, וכוחותיו של היטלר היו זקוקים לתגבורת ברוסיה. אך זמן קצר אחרי שהגיע המופתי לברלין בנובמבר 1941, הוא דרש שכל המשאבים יוקדשו להשמדת יהודים. השאלה אם לשלוח יהודים לאשוויץ או חיילים לסטלינגרד הוכרעה לבסוף בהתאם לרצונו... חודשיים אח"כ, בועידת ואנזה, שנערכה ב-20 לינואר 1942 התקבלה ההחלטה הרשמית להשמיד את כל היהודים שעוד הצליחו לשרוד את הגטאות, את עבודות הכפייה, את הרעב ואת המחלות.

Mufti of Jerusalem, ובספר שיצא לא
J. B. Schechterman, (1965),
The Mufti and the Fuehrer (הערת
העורך במהד. האנגלית - י.פ.).

6. פירוט התיעוד על פעילותיו של המופתי
ניתן למצוא בספרו של שמעון ויזנטל -
Grand Mufti - Agent Extraordinary
of the Axis (שמספר כיצד חאג' אמין גם
ביקר במיידנק); בספרו של מוריס פרלמן

מובן, שהמופתי בא לברלין להשקיט את פחדיו המעוותים שלו - פחדו מפני הגירה המונית של מיליוני יהודים לפלשתינה והתמוטטות האימפריה הפרטית שלו. אך אין ספק שבאמצעות הקשר הסימביוטי הזה, היטלר והמופתי סייעו זה לזה להגשים את מטרותיהם המרושעות. אייכמן רצה פשוט להרוג יהודים; המופתי רצה להבטיח שלא יגיעו לפלשתינה. ובסופו של דבר ה"פתרון הסופי" היה זהה... בשלב מסוים, נראה שאייכמן אפילו האשים את המופתי בכל תוכנית ההשמדה, כאשר הכריז "אני ידיד אישי של המופתי הגדול. הבטחנו [לן] ששום יהודי אירופאי לא ייכנס עוד לפלשתינה".

נסיעתו של המופתי לברלין היתה צעד ראשון, מבשר-רעות, בהתלכדות שונאי היהודים במזרח עם אלה שבמערב, כדי להגשים את תוכניתם השטנית. כיוון חדש זה בהיסטוריה היהודית הגיע לשיא בשנה שעברה (תשל"ה), כאשר יאסר ערפאת, הרוצה בהשמדת מדינת ישראל, עמד בפני האומות המאוחדות וזכה לתשואות רמות מאומות המזרח והמערב כאחד.

אם נסתכל על הדברים מבחינה היסטורית חילונית טהורה, אין שום קשר בין שני הכיוונים שהזכרנו עד כה. העולם המוסלמי מעולם לא העניק זכויות שמהם נסוג מאוחר יותר, וממילא לא אכזב את היהודים שישבו בקרבו. מה, אם כן, מקשר בין שתי הנטיות האלה, שנראה שהתחברו בצורה כה משמעותית בדורנו? פסוק מהתורה יעניק לנו את התשובה לשאלה זו:

"וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בת ישמעאל בן אברהם אחות נביות על נשיו לו לאשה" (בראשית, כ"ח, ט).

כיון ש"מעשה אבות סימן לבנים", וכל מעשה המופיע בחומש הוא בעל משמעות נצחית, לפיכך אנו יכולים ללמוד מפסוק זה שחיבור הכוחות של עשיו וישמעאל באיזשהו שלב הוא דבר בלתי נמנע - ואנו חיים כעת בלב תקופה גורלית זו בהיסטוריה היהודית.

עם זאת, חייבים לומר, שברור שלפני שהחלו הלחצים הציבוריים בעולם למען הקמת מדינה יהודית, לא הראה המופתי כל עניין ביהודי וירשה, בודפשט או וילנה. רק כאשר יהודי אירופה הפכו עבורו לאיום בגלל האפשרות של הגעת יהודים אלה לארץ הקודש, הפך המופתי להם לגלגול של מלאך המוות.

לפני שנים עוד היה קל למצוא תושבים ותיקים בירושלים שזכרו את היחסים הידידותיים ששררו בינם לבין המופתי, לפני שהחלו לעסוק בהקמת מדינה יהודית.

7. מצוטט ע"י פרלמן, עמ' 71-72, ושכטמן,

עמ' 158. (הערת העורך במהד. האנגלית).

כאשר החלה המציאות של מדינת ישראל לקרום עור וגידים לנגד עיניו, התאמץ המופתי בכל יכולתו להשפיע על היטלר לרצוח יהודים רבים ככל האפשר, ומהר ככל האפשר.

אפיוורה קשה זו החושפת את העובדה האומללה שמייסדי המדינה ומנהיגיה הראשונים היו גורם עקיף בהשמדת יהודים רבים נתעלמה לחלוטין מספרי ההיסטוריה⁸. וכך קורה שילדינו שלומדים את תולדות התקופה הסוערת הזו לומדים ממוריהם שגדולי ישראל היו שותפים בהשמדת יהודי אירופה, ואינם לומדים דבר על צד אשמתם של אחרים, שכעת זוכים למעמד של גיבורי האומה.

התמודדות עם המציאות

בעת אנו יכולים לחזור לשאלות המקוריות: "האם המונח שואה מתאים לתיאור החורבן"? והתשובה היא **בודאי שלא**. למילה שואה בעברית, כמו למקבילתה באנגלית, Holocaust, יש משמעות של אסון מובדל, שאינו קשור לשום דבר שקרה לפניו או לאחריו - בדומה לרעידת אדמה או צונמי. אך כפי שראינו, גישה זו רחוקה מאוד מהשקפת התורה בדבר תולדות עם ישראל. חורבן יהדות אירופה הוא חלק בלתי נפרד מההיסטוריה שלנו, ואל לנו לבודד אותו ולהסיר ממנו את המשמעות העצומה שיש לו עבורנו.

בזה"ו שאנו כבושין בגולה וגזרות מתחדשות, אסור לנו להזכיר רעיון של גאולה בענין ישוב הארץ, דבלא ספק ישמעו התוגר ושריו דישוב הארץ ע"י ישראל אתחלתא דגאולה הוא ויפריעו ח"ו עיקר הישוב, ושאר מלכויות יחושו לדבר ויגזרו גזרת תבן [עפ"י שמות ה' י"א] וד"ל. וחלילה לנו להראות בעסק הישוב סימני גאולה, ורק העיר ה' בלבנו להשיב שממות הארץ ולעשותה לישוב, ויותר מזה לא ידענו מאומה ואין לנו לדבר בזה, רק לחכות בלב ולהאמין לגאולה באיזה אופן שירצה לפי מעשינו. על כן איני מסכים לשוב ולהדפיס ספר "דרישת ציון", ויש בו סכנה לעיקר הענין...".

8. כאן המקום אתנו לצטט ממכתב של הנצי"ב מוולוז'ין זצ"ל "גדול חובבי ציון" בעת החדשה, המאששים את הרקע להנחתו של הגהמ"ח. הנצי"ב נתבקש סמוך לשנת תרמ"ט ע"י המטיף לציון הרב ח"י יפה לתת הסכמה להוצאת המהדורה השלישית של הספר "דרישת ציון" מאת הגרצ"ה קאלישר. ברם הנצי"ב השיבו כי הוא מתנגד להוצאת הספר. נימוקו העיקרי היה שהתעוררות יזומה, פומבית ורועשת לעלות לא"י היא מסוכנת!; וז"ל במכתב שפורסם בקובץ אורייתא: פסח וליל הסדר, ר' (תשנ"ט) עמ' ש"א: "...אמנם כל הדברים הללו אינן ניצרכים אלא לפי שדימה הגאון [רצ"ה קאלישר] שהחל אורו של הגאולה בזמנו. אבל

האמת היא, שבידול חלק אחד מתולדות האומה מחלק אחר, וכן הפרדת חלק אחד של התורה מחלק אחר ממנה, הם הגורמים העיקריים לחוסר יכולתנו להתמודד עם אירועים דוגמת חורבן אירופה. חלק גדול מהחינוך שלנו עוסק ב"צד היפה של היהדות", וזה נובע מפחדנות ומחוסר רצון לעסוק בצרות של כלל ישראל. אבל, הרי זהו אחד מהמקורות של ייחודנו. אנו שמחים ללמד את ילדינו על "אתה בחרתנו מכל העמים" בכל הנוגע למצוות ולקרבה לה'. אך, להוותנו, אנו מתעלמים מהעובדה שיש שלושה חלקים שונים בתוכה שכתורה (בחוקותי, כי תבוא, נצבים-וילך). עלינו ללמוד פרשיות אלו בתורה עם ילדינו כמו שאנו לומדים את הפרשיות הנעימות יותר. פרשיות אלו צריכות להיות חלק מהנפש היהודית בדיוק כמו המצוות שאנו כה מתאמצים להנחיל לילדים. ואם נעשה זאת הרי כאשר ילד יהודי - ולפעמים גם מבוגר - ישמע בפעם הראשונה על ה"ידישע צרות" - על הסבל של העם היהודי, הוא לא יזדעזע מהסתירה בין צרות אלה לבין מה שלמד, אלא יראה בהן הוכחה חיה של התורה שאותה הוא ספג.

כך הצלחנו לחשוף את הטעות של מייסדי "יד ושם", שהרגישו צורך למצוא מונח חדש לחורבן יהדות אירופה, בשל הממדים העצומים של האסון. דווקא המונח המלאכותי שבחרו להשתמש בו הוא שמרוקן את החורבן ממשמעו [ההיסטורית] העמוקה ומחשיבותו. כאשר הם משתמשים במונח שמורה על בידוד והתנתקות מההיסטוריה, אין הם תופסים שמשמעות ה"שואה" היא דווקא בקשר המורכב בינה לבין מה שיקרה לאחר מכן. הדפוס של תולדות עם ישראל לאורך כל הדורות הוא: חורבן-גלות-גאולה, ואין שום אירוע הזקוק לקטגוריה חדשה או להגדרה מחודשת. התשובות לשאלות 2 ו-3 ברורות ומובנות מאליהן, ואין צורך להרחיב בנוסף למה שכבר נאמר כאן.

תוכחה לעומת אשמה ספציפית

אין צורך לומר בשלב זה שמכיוון שחורבן יהדות אירופה היתה תוכחה, גזירה שעם ישראל נושא על כתפיו כחלק בלתי נפרד מהיותו העם הנבחר, אין לנו שום זכות לפרש מאורעות אלה כעונש ספציפי מכל סוג שהוא עבור חטא ספציפי. התוכחה היא חלק בלתי נפרד מחיי עם ישראל עד לביאת המשיח, והיא מוטלת על כלל ישראל ברצון ה' ומסיבות הידועות ומובנות רק לו. אדם צריך להיות נביא או תנא לפני שיוכל לטעון שהוא יודע את הסיבות הספציפיות למה שקרה לנו; כל אדם שהוא בדרגה פחותה מכך, הטוען שהוא יודע, הרי הוא דורך לשווא על גוויות הקדושים שמתו על קידוש ה', ומשתמש לרעה בכוחו לפרש את ההיסטוריה היהודית ולהבינה.

"שנן סיבות אחרות לכך שראוי להזהר מ"התעוררות" פתאומית ופופולרית לעסוק בצדדים שונים בהיסטוריה היהודית, דוגמת המגמה של קיום "לימודי שואה". נחום גולדמן, העומד בראש הארגון היהודי-חילוני הבינלאומי היחיד שאיננו כפוף ישירות למדינת ישראל, [ההסתדרות הציונית], הצהיר שהירידה באהדה למדינה היא תוצאה של הזמן הרב שחלף מאז השואה - העולם מתחיל לשכוח. אין ספק שהמדינה רצתה לנצל את המספר השרירותי של שלושים שנה⁹ כדי לעורר מחדש את העניין במה שמכונה כעת שואה, כדי לזכות שוב במשהו מהאהדה שזכינו בה בשנות ה-40 המאוחרות ובשנות ה-50.¹⁰

העניין הרב שקיים בעולם כעת במלחמת העולם השנייה צריך רק לעורר אותנו שוב לדו-פרצופיות של מעצבי דעת הקהל. כמובן, אין זה בא להטיל חשד במניעים של אותם אלה שהקדישו עצמם באמת ובתמים ללימוד אותה תקופה הרת-גורל - במיוחד שארית הפליטה שעדיין חשים את הצלקות על גופם שלהם, ושקוראים לעולם, מתוך כאבם העצום, לא לשכוח. אך יש בזה כדי לתת לנו מושג מה בדבר המכשולים בדרך להבנה בהירה של הדפוסים האמיתיים בהיסטוריה היהודית. רק אם נתמסר מחדש לשימוש בתורה כמדריך בלעדי למשעולי ההיסטוריה, נוכל להיות בטוחים שנגיע לאמת שאותה אנו מחפשים.

9. במלואות 30 שנה לסיום מלחמת העולם השנייה (תש"ה-תשל"ה) הוחלט במוסדות המדינה להקדיש מסלול לימודים מיוחד לתולדות השואה.

10. וא"כ משמע שכל ההתעוררות לעסוק בשואה באופן נפרד היא מלאכותית ונובעת מתוך מגמה לסייע למדינת ישראל לזכות באהדת העולם. הרי לדעת הגהמ"ח יש לראות בשואה חלק

אינטגרלי של ההיסטוריה היהודית והיא תופעה נצפית מראש כחלק מהותי מהבחירה האלוקית בעם ישראל. כעם סגולה נע עם ישראל במנהרת הזמן עפ"י הכוונה האלוקית הנרמזת בתורה לכל שלביה. אשר ע"כ, אם ללמד את השואה, יש ללמד לא מחמת התעוררות חד פעמית אלא כענין אמוני תמידי הקשור לתולדות עם ישראל.